

# Architectura Renovata

## Een inleiding op het themanummer over het Valkhof te Nijmegen

Wim Denslagen

Een kunsthistoricus uit Nijmegen heeft nog niet zo lang geleden een historicus voor fascist uitgemaakt omdat deze niet direct toegaf dat het immoreel was de in 1795 gesloopte Valkhofburcht te herbouwen. De historicus die mij dit voorval vertelde, was fatsoenshalve niet bereid te verklappen wie de scheldende onverlaat was. Ik zal op mijn beurt verzwijgen wie de historicus was, maar ik mag wel meedelen dat hij nogal geschokt was en zich zorgen maakte over het intellectuele niveau van deze kunsthistorische vakbroeder. Sommige kunsthistorici nemen dit soort kwesties erg hoog op en dat wekt verbazing bij mensen die niet tot hun kringetje behoren.

Twijfel over de juistheid van de ingenomen standpunten in Nijmegen, lijkt voorlopig geen slecht uitgangspunt. In het uitgebreide en goed gedocumenteerde artikel van Wies van Leeuwen en Willem-Jan Pantus, dat in dit nummer is opgenomen, worden de argumenten van de voor- en tegenstanders in de Valkhofkwestie tegen elkaar afgewogen. De auteurs zijn verklaarde tegenstanders van de herbouw en dragen een vrucht argumenten aan om hun gelijk te ondersteunen. Kunnen hun argumenten de Nijmeegse voorstanders van de herbouw overtuigen? Dat valt nog te bezien. De voorstanders zullen ogenblikkelijk op zoek gaan naar mogelijke zwakke plekken in de door de auteurs opgetrokken verdedigingslinie.

Op enige afstand ziet deze linie er stevig uit, maar wie dichterbij komt kan enkele zwakke plekken ontwaren. De auteurs beweren dat reconstructies van verdwenen monumenten leugens tegen de geschiedenis zijn, maar zij lijken een uitzondering te willen maken voor reconstructies van 'goed gedocumenteerde' gebouwen, zoals het verbrande kasteel Heemstede in Houten. En als ik het goed begrijp, hebben zij ook weinig bezwaar tegen de reconstructie van de dakruiter van de Olofskapel in Amsterdam.

De voorstanders van de herbouw van de Valkhofburcht zullen er zoals gezegd alles aan doen om van deze kleine ontspappingsmogelijkheden gebruik te maken. Ik wil proberen ze hierbij een handje te helpen, niet omdat ik mij tot de voorstanders reken, maar om de discussies over architectonische reconstructies – ten goede of ten kwade – te stimuleren.

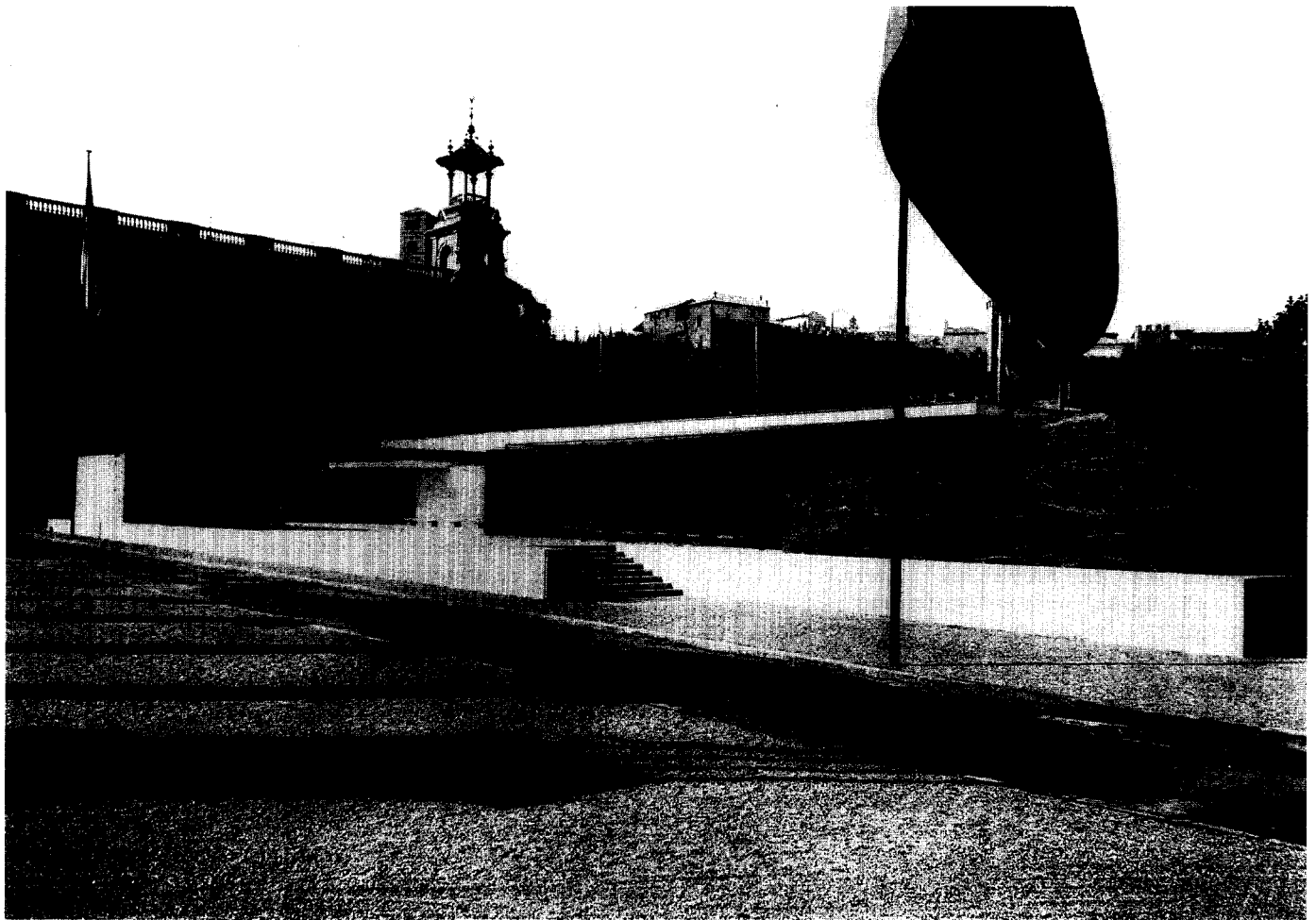
In navolging van de uitgescholden historicus is het aan te bevelen in de eerste plaats aan het eigen gelijk te twijfelen. En in de tweede plaats is het ook nuttig voldoende onderscheid te maken tussen wetenschappelijke en bestuurlijke argumenten.

De Valkhofkwestie is in de eerste plaats een bestuurlijke

aangelegenheid: monumentenzorg is – als overheidsinstelling tenminste – gebonden aan wetten en regels. Het standpunt van de rijksoverheid in deze kwestie, zoals verwoord in de brief van A. Nuis, lijkt mij overtuigend, omdat hierin duidelijk de waarden zijn omschreven die de overheid op grond van de Monumentenwet 1988 wenst te handhaven. Deze brief, ook in dit nummer afgedrukt, bevat een visie van een bewindspersoon en is dus een politiek document. De vraag in hoeverre reconstructies afkeurenswaardig zijn, wordt in de brief niet beantwoord. Terecht niet, want hierover zou geen enkele minister een definitief standpunt in het parlement kunnen verdedigen.

Het is de vraag of kunsthistorici zoiets wèl kunnen verdedigen, niet tegenover de volksvertegenwoordiging natuurlijk, maar tegenover hun vakgenoten. Het betoog van Wies van Leeuwen en Willem-Jan Pantus vormt een prachtige aanzet, maar zij richten zich voornamelijk op het restaureren van monumenten. Dat is strategisch gezien minder sterk, omdat het in Nijmegen eigenlijk niet om restaureren gaat, maar om reconstructie. Het betreft niet de restauratie van de aanwezige ruïnes, maar de reconstructie van een complete burcht. Dat is iets anders. Als het zou gaan om een aanvulling van de bestaande bouwkundige resten in restauratietechnische zin, dan zou de discussie onmiddellijk zijn vastgelopen op het overweldigende gebrek aan bewijsmateriaal. De voorstanders van de herbouw zijn slim genoeg om de discussie niet die kant uit te sturen. Zij zeggen juist geen historisch verantwoorde kopie te willen, maar het herstel van de bouwkundige hoofdvorm van de burcht als symbool van het oude Nijmegen ter versterking van de identiteit van de stad of iets dergelijks. Daarom zeggen ze niets meer en niets minder te willen dan een nieuwe burcht die alleen maar erg lijkt op de oude. De voorstanders weten ook wel dat een dergelijke herbouw geen bouwsporen bezit en dat de nieuwbouw geen historische waarde heeft, zoals een oud gebouw met bouwsporen wel heeft. Zij willen een symbool in steen, meer niet. Waren er maar helemaal geen resten van de oude burcht meer, zo zullen de voorstanders onderling klagen, en was de plek maar niet bekend in de registers van de monumentenzorg, dan was er ook geen lastige brief van de staatssecretaris van Cultuur gekomen.

Als er geen monumentale resten waren, zouden Wies van Leeuwen en Willem-Jan Pantus dan nog tegen herbouw zijn? Vermoedelijk wel, want ze zijn ook tegen de herbouw van onder meer de bouwkeet van het Witte Dorp van architect



*Het beroemde Barcelona Paviljoen van Mies van der Rohe werd in 1929 gebouwd, in 1930 gesloopt en in 1986 gereconstrueerd. (foto RDMZ)*

J.J.P.Oud. En waarom zijn de genoemde auteurs daar tegen? Omdat herbouw de loop van de geschiedenis ontkent. De auteurs schrijven dat zulke reconstructies van verdwenen gebouwen 'geen daden van monumentenzorg' zijn en ze voorstellen dat die 'vroeg of laat als geraffineerde anachronismen herkend worden'.

Voor de zuiverheid van de discussie zou de ambtelijke visie van de monumentenzorg gescheiden moeten worden van de algemene vraag naar de morele toelaatbaarheid van reconstructies. Een dergelijk onderscheid had misschien in het artikel van Wies van Leeuwen en Willem-Jan Pantus meer nadruk kunnen krijgen. Zij noemen zoals gezegd de reconstructie van Ouds bouwkeet en diens Café De Unie 'geen daden van monumentenzorg'. Deze uitspraak klinkt in de betreffende context min of meer als een veroordeling, maar je zou ook – heel neutraal – kunnen opmerken dat de monumentenzorg met deze reconstructies in formele zin niets van doen had, want de monumentenwet was er niet van toepassing. Door het wegvallen van het bureaucratische kader wordt de vraag naar de morele aspecten eigenlijk nog interessanter.

Wie, om maar wat te noemen, een middeleeuws kasteel in Flevoland wil bouwen, heeft van de ambtelijke monumentenzorg geen last. Blijft dus over de leugen tegen de geschiedenis, het al genoemde anachronisme. De Nijmeegse voorstanders van de herbouw van de burcht omzeilen het verwijt een anachronisme te willen bouwen. Ze zien er geen onoverkomelijk bezwaar in en brengen verder naar voren dat het hen slechts gaat om de symbolische functie van de nieuwbouw. Stel nu dat de kwestie zich in Flevoland afspeelde, dan doet zich de vraag voor in hoeverre hun wens verkeerd of anderszins onbetamelijk is. Het is niet bij de wet verboden in goed vertrouwen en openlijk iets te reconstrueren.

De monumentenzorg heeft soms goede argumenten om tegen reconstructies te zijn, zoals in Nijmegen. Die argumenten hebben meestal te maken met een dreigende aantasting van aanwezige historische waarden. Het artikel van Wies van Leeuwen en Willem-Jan Pantus beweegt zich grotendeels op dit terrein. Wat zij in dat kader beweren, is weldoordacht en overtuigend, maar wanneer zij het terrein van de monumentenzorg verlaten en reconstructies van verdwenen gebouwen

als een maatschappelijk fenomeen aan de orde stellen, dan klinken hun argumenten minder overtuigend, zeker voor mensen die niets verkeers zien in het bouwen van een anachronisme en plezier beleven aan het imiteren van oude kunst.

In haar doctoraalscriptie over de Valkhofkwesie verbaast Anouk Riehl zich over de omstandigheid dat de voorstanders nauwelijks geïnteresseerd zijn in de historische betrouwbaarheid van de herbouw. Zij kan eigenlijk niet geloven dat de voorstanders genoeg willen nemen met het oproepen van 'de sfeer van de burcht', want zij schrijft: 'Als dat werkelijk zo is, dan is de verhitte discussie over het wel of niet mogelijk zijn van de herbouw behoorlijk ontspoord'. Na lucht te hebben gegeven aan haar verbazing, laat zij het onderwerp als een overbodige last van haar schouders glijden met de opmerking: 'Het is dan nog een kwestie van smaak, of men dit als kitsch, of als een kroon op de Karelstad beschouwt'.<sup>1</sup>

Haar verbazing is wel te begrijpen: een slechte imitatie van een verdwenen bouwwerk is historisch niet interessant en valt daardoor buiten het aandachtsgebied van kunsthistorici. De historische kitsch valt vervolgens in handen van het grote publiek en dat heeft geen behoefte aan moeilijke theoretische verhandelingen over wat geschiedenis nu wel of niet is: voor geld is alles te koop, dus ook het verleden en historici moeten niet zo zeuren. Op deze manier wordt de discussie verlegd van de studeerkamer naar de straat. In het publieke debat wordt kennelijk niet zwaar getild aan het verwijt dat het plegen van een anachronisme iets immoreels zou zijn. Het grote publiek ziet vermoedelijk niets immoreels in de reconstructie van de bouwkeet van Oud. Op grond waarvan zou dat publiek van het tegendeel overtuigd moeten worden? Waarom zou het immoreel zijn een verdwenen gebouw als symbool te herbouwen op een plaats die geen speciale historische bescherming geniet? Is het ook immoreel of anderszins verwerpelijk in een historische stijl te bouwen, zoals onder anderen Quinlan Terry doet? Wat is er verkeerd aan een replica? Op dit

soort vragen zou het geïnteresseerde publiek nog graag antwoord willen hebben.

Het verleden blijft ons achtervolgen en soms wordt een verdwenen monument als een pijnlijk gemis ervaren en als dit gevoel collectief wordt, dan winnen de emoties altijd, zoals in het geval van de *Frauenkirche* in Dresden of de kerk van Christus de Verlosser in Moskou. De laatste is inmiddels voltooid en aan de eerste wordt nog gewerkt. Beide reconstructies hebben te maken met de val van het communistische regime. Ze zijn symbolen van een verleden dat de leegte moet opvullen die is ontstaan na de ondergang van het communisme. Ze zijn tevens ook vertrouwd ogende bakens die hoop op een betere toekomst moeten uitstralen.

Kan men zich die symbolische functie van architectuur voorstellen na een lange periode van repressie? De Duitse monumentenzorg kon het zich niet voorstellen en liep collectief te hoop tegen de reconstructie van de kerk in Dresden. De monumentenzorg kon echter niemand in Dresden overtuigen met haar explicaties over het belang van bouwsporen en vertogen over de onomkeerbaarheid van de geschiedenis. Dat geeft te denken, tenzij de gehele bevolking van Dresden het bij het verkeerde eind had, wat trouwens niet uitgesloten mag worden. Maar voordat deze conclusie wordt getrokken, lijkt het aan te bevelen nog eens wat na te denken over de toelaatbaarheid van reconstructies. Deze aanbeveling mag niet worden opgevat als een verkapt verwijt aan het adres van vakgenoten, en zeker niet aan het adres van de hierboven genoemde auteurs. U moet meer denken aan de hand die in eigen boezem wordt gestoken.

Wim Denslagen

#### Noot

<sup>1</sup> Anouk Riehl, *Herbouw Het Valkhof: het verleden voorbij?* Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis van de Rijksuniversiteit Leiden, 1996, 86